

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

Огієнко Дана Петрівна

УДК 37.017.4:331.101(477.51) (043.3)

**ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ
У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Чернігів – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Зайченко Іван Васильович,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка,
завідувач кафедри дошкільної
освіти та практичної психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Нагачевська Зіновія Іванівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
професор кафедри педагогіки
імені Богдана Ступарика;

кандидат педагогічних наук, доцент
Семеновська Лариса Аполінаріївна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка,
доцент кафедри загальної педагогіки
та андрагогіки.

Захист відбудеться 11 лютого 2011 року о 13³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 79.053.03 у Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка за адресою: 14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53.

Із дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка за адресою: 14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53.

Автореферат розіслано 11 січня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.О. Міненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні перетворення, які відбуваються в сучасному суспільстві, ставлять перед педагогічною теорією і практикою якісно нові проблеми щодо підготовки учнів до самостійної трудової діяльності. На цьому наголошується в основних законодавчих і нормативних документах, які забезпечують реформування системи освіти в Україні на сучасному етапі, – Законі України “Про освіту” (1996), “Національній доктрині розвитку освіти” (2002), Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001), Концепції профільного навчання у старшій школі (2009). Згідно з розробленими в них концептуальними положеннями трудове виховання учнів потрібно розглядати як цілеспрямований процес формування творчої, працелюбної особистості з розвиненим економічним мисленням, здатної бути цивілізованим господарем своєї країни й готової до життєдіяльності в умовах ринкових відносин. У законі України “Про загальну середню освіту” (1999) підкреслюється, що загальноосвітня школа повинна забезпечити професійне самовизначення учнів, а тому формування готовності до трудового життя є одним з головних завдань загальноосвітніх навчальних закладів України.

Поставлені завдання потребують розробки нової концепції трудового виховання учнів національної школи, яка б враховувала сучасні умови розвитку українського суспільства й спиралась на позитивні здобутки минулого. Глибоке вивчення й осмислення вітчизняного історико-педагогічного досвіду має велике значення для виявлення особливостей трудової підготовки учнів у різних регіонах України, їх подальшого узагальнення і творчого застосування в сучасних умовах. У зазначеному контексті врахування регіональних традицій трудового виховання є актуальним для сьогодення, оскільки вони концентрують у собі цінний досвід багатьох поколінь і є дієвим засобом залучення учнівської молоді до духовної та матеріальної культури українського народу.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить про те, що проблема трудового виховання завжди займала чільне місце у вітчизняній педагогіці. Особливо активізувалася вона у другій половині XIX ст., коли Російська імперія, а також території України, які входили до її складу, ступили на капіталістичний шлях розвитку, у зв'язку з чим зросли соціальні вимоги до рівня трудової підготовки молоді. У цей принципово новий період історичного розвитку теоретичні засади трудового виховання розглядалися й аналізувалися у працях Є. Андрєєва, І. Анопова, І. Вишнеградського, М. Корфа, М. Пісковського, В. Сабаніна, К. Ушинського та ін. У кінці XIX – на початку XX ст. плідно розробляли проблему трудової підготовки молоді П. Каптерев, Т. Лубенець, О. Неболсін, С. Русова, Г. Соломін, І. Стебут, В. Фармаковський, К. Цируль, Я. Чепіга, К. Янжул та ін. У колі їх наукових інтересів опинилися питання змісту, форм і методів трудового навчання, його взаємозв'язку із загальноосвітньою і професійною підготовкою учнів.

У радянський період історію трудового виховання досліджували С. Батишев, В. Борисенко, І. Бугаєвич, Л. Глибоковських, М. Котряхов, П. Кузнецов, М. Кузьмін, А. Макаренко, М. Пузанов, В. Сухомлинський, Д. Тхоржевський.

У пострадянський період цю проблему вивчали А. Вихрущ, В. Дідух, Е. Екояма, М. Карелін, Г. Ковальчук, М. Котряхов, О. Лихолат, С. Мазуренко, В. Рак, Л. Семеновська, В. Сидоренко та ін., у працях яких розкриваються нові підходи до висвітлення історії трудового виховання.

Розбудова державності в Україні та пов'язане з цим процесом реформування освіти значно активізували вихід низки регіональних історико-педагогічних досліджень, важливих для сучасної педагогічної теорії та практики.

На Чернігівщині плідно працюють над розв'язанням регіональних історико-педагогічних проблем А. Боровик, А. Гандиш, Л. Задорожна, І. Зайченко, І. Лисенко, С. Мазуренко, Г. Морозова, Н. Олійник, Г. Самойленко, О. Самойленко, С. Самойленко, Л. Студьонова, Л. Шара та ін. Однак проблема трудового виховання учнів у дореволюційних навчальних закладах Чернігівської губернії не стала предметом вивчення жодного із вищезазначених дослідників дорадянського, радянського і пострадянського періодів, а також зовсім відсутні публікації місцевих науковців із цієї тематики. Питання трудового виховання учнів у його історичному аспекті розглядається лише у публікаціях окремих авторів на рівні констатації факту і тільки принагідно із вирішенням інших, досліджуваних ними історико-педагогічних проблем.

У контексті завдань нашого дослідження певний інтерес становлять дисертаційні роботи В. Рака і М. Кареліна, у яких висвітлюються особливості трудової підготовки учнів в окремих регіонах України (на західноукраїнських землях та в Харківській губернії). Стосовно інших областей України, в тому числі і Чернігівщини, такі відомості відсутні. Це пояснюється тим, що значна частина архівних матеріалів і періодичних видань, що стосуються цієї проблеми, ще не введена в науковий обіг. Водночас очевидним є те, що вихід історико-педагогічних досліджень, які б відображали регіональну специфіку трудового навчання, дозволить створити цілісне уявлення про систему трудової підготовки учнів у загальноосвітніх закладах досліджуваного періоду в межах усієї України.

Актуальність проблематики та її недостатня розробленість в історико-педагогічній літературі зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **“Трудове виховання учнів у навчальних закладах Чернігівщини другої половини XIX – початку XX століття”**.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1860–1917 рр. Нижня хронологічна межа зумовлена тим, що саме в 60-тих роках XIX ст. уперше стало запроваджуватися трудове навчання в загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії. Верхня межа дослідження – 1917 р. – початок корінних змін у системі освіти на Чернігівщині в результаті революційних подій і зміни державної влади.

Територіальні межі дослідження визначаються територією Чернігівської губернії (сучасна Чернігівська область без Прилуцького району, частина Київщини (до Дарниці), частина Брянської та Сумської областей).

Зв'язок роботи з науковими планами та темами. Обраний напрямок дисертаційного дослідження пов'язаний з темою наукової роботи Чернігівського національного педагогічного університету “Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні в період освітніх реформ кінця XIX – початку XX ст. (1880-ті – 1920-ті рр.)” (державний реєстраційний № 0105U000463).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (протокол № 11 від 30 червня 2005 року) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 7 від 26 вересня 2006 року).

Мета дослідження – розкрити процес трудового виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах Чернігівської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати стан висвітлення проблеми дослідження в історико-педагогічній літературі та визначити напрями її подальшого вивчення; дослідити і систематизувати архівні джерела з теми дисертації;

2) виокремити соціально-економічні та культурно-освітні передумови становлення трудового виховання в загальноосвітніх навчальних закладах Чернігівської губернії (друга половина XIX – початку XX ст.), розробити періодизацію цього процесу;

3) дослідити мету, зміст, форми і методи трудової підготовки учнів у загальноосвітніх школах Чернігівської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.;

4) виявити особливості підготовки вчителів Чернігівської губернії до керівництва процесом трудового навчання учнів в означений період;

5) висвітлити внесок педагогів Чернігівщини другої половини XIX – початку XX ст. у розробку теоретичних і організаційно-методичних засад трудового виховання та окреслити шляхи використання виявленого досвіду в контексті оновлення сучасної системи трудового виховання учнівської молоді.

Об'єкт дослідження – виховний процес у навчальних закладах Чернігівщини другої половини XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – трудове виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах Чернігівщини другої половини XIX – початку XX ст.

Методологічну основу дослідження становлять загальні положення теорії пізнання; загальнофілософські принципи взаємозв'язку та взаємозумовленості; основні методологічні принципи культуровідповідності, полікультурності, історизму, системності, науковості, єдності національного й загальнолюдського, теорії та практики, всебічного вивчення явищ і процесів, комплексного використання методів.

Для вирішення поставлених завдань у дисертаційному дослідженні було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів: *теоретичний аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, класифікація* досліджуваних джерел (забезпечили збір необхідного фактологічного матеріалу та його систематизацію); *хронологічно-системний* і *проблемно-пошукові* методи (уможливили виокремлення передумов становлення трудового виховання в загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії і розробку умовної періодизації цього процесу); *порівняльно-зіставний* та *ретроспективний* методи (дали змогу дослідити мету, зміст, форми і методи трудової підготовки учнів у різних типах шкіл досліджуваного регіону); *персоналістично-біографічний* метод (дозволив проаналізувати внесок у розробку проблем трудового виховання педагогів Чернігівщини); *проблемно-генетичний* метод (дав можливість окреслити шляхи використання виявленого досвіду у контексті оновлення сучасної системи трудового виховання учнівської молоді); *математично-статистичні* методи (використано для обробки зібраних емпіричних даних).

Джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали і документи Центрального державного історичного архіву України (ф. 707), Державного архіву Чернігівської області (ф. 127, 145, 813), відділу Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині (ф. 1229, 1234, 1235, 1238, 1353, 1355), матеріали Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Чернігівської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Наукової бібліотеки Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського, Наукової бібліотеки Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, періодичні часописи другої половини ХІХ – початку ХХ століття, нормативні документи Міністерства народної освіти, звіти шкільної адміністрації і земських управ, шкільна документація окремих навчальних закладів, матеріали земських з'їздів, статистичні дані, зібрані земськими управами; автореферати, дисертаційні дослідження, монографії, публікації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому на основі виявлених архівних джерел і наукової літератури

вперше розкрито процес трудового виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (*виокремлено* соціально-економічні й культурно-освітні передумови цього процесу та *розроблено* його періодизацію: 60-ті рр. ХІХ ст. – кінець 80-х рр. ХІХ ст., кінець 80-х рр. ХІХ ст. – початок ХХ ст.; *досліджено* мету, зміст, форми й методи трудової підготовки учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії в означений період; *виявлено* особливості підготовки вчителів до керівництва процесом трудового виховання школярів; *висвітлено* внесок освітян Чернігівщини у становлення трудового навчання в досліджуваному регіоні, а саме: *розширено і поглиблено* на основі архівних матеріалів відомості щодо внеску Б. Грінченка, М. Григоревського, Т. Лубенця, С. Русової, С. Солошенка в розробку питань трудового виховання);

подальшого розвитку набули ідеї про працю як головний чинник всебічного розвитку особистості; взаємозв'язок трудового виховання з моральним, естетичним та фізичним вихованням, пропедевтичне значення трудового навчання для майбутнього професійного самовизначення школярів;

окреслено шляхи використання виявленого досвіду у контексті оновлення сучасної системи трудового виховання учнівської молоді.

Практичне значення роботи. На основі результатів дисертаційного дослідження розроблено спецкурс “Трудове виховання учнів у загально-освітніх закладах Чернігівської губернії другої половини XIX – початку XX ст.”, який упроваджено в навчальний процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (довідка № 04-11/168 від 16.06.2010 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 869 від 23.04.2010 р.), Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського (довідка № 01-12/478 від 23.09.2010 р.), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04/1333 від 30.09.2010 р.).

Матеріали дисертації, сформульовані у ній висновки і положення можуть бути використані під час написання узагальнювальних праць з історії педагогіки та історії трудового виховання; у читанні загальних курсів з “Методики трудового навчання” у ВНЗ (розділ “Історія трудового виховання”); для розробки спецсеминарів і спецкурсів для студентів технологічних факультетів університетів; у системі післядипломної педагогічної освіти, зокрема в навчальному процесі Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського; для підготовки підручників та навчальних посібників з історії педагогіки, методики трудового навчання; для удосконалення навчально-виховного процесу з трудового навчання у початковій та основній школі, зокрема під час розробки організаційно-методичних засад допрофільної підготовки та профільного навчання (технологічний напрям) у старшій школі; для оновлення системи трудової підготовки учнів у сучасних навчально-виховних інституціях для дітей-сиріт.

Апробація результатів дисертації здійснювалася шляхом їх оприлюднення в наукових виданнях, доповідях та виступах на науково-практичних конференціях:

міжнародних: VIII міжнародна науково-практична конференція, присвячена 75-річчю Брянського державного університету імені академіка І.Г. Петровського і 10-річчю філіалу університету в м. Новозибків (Новозибків, 2005), “Християнські старожитності Київської Русі” (Чернігів, 2009); “Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського у контексті сучасних проблем початкової освіти” (Чернігів, 2010);

всукраїнських: “Педагогічна і громадська діяльність Софії Русової в контексті сучасності” (Чернігів, 2006), “К.Д. Ушинський: актуальні проблеми української освіти і педагогічної науки” (Чернігів, 2008), “Проблеми дошкільного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової” (Чернігів, 2009);

міжвузівських: присвячених 130-річчю від дня народження Я. Чепіги (Чернігів, 2005) та 145-річчю від дня народження Б. Грінченка (Чернігів, 2008).

Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки, психології та методики викладання математики; кафедри естетичного виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Публікації. Матеріали дисертаційного дослідження викладено у 19 одноосібних публікаціях, з них – 9 у фахових наукових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків. Дисертація написана українською мовою, повний обсяг становить 250 сторінок, з них 181 сторінка основного тексту. Дисертація містить 15 таблиць, 5 рисунків, 14 додатків, список використаних джерел (389 найменувань, із них 59 архівних справ).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження; висвітлено його наукову новизну, практичне значення одержаних результатів і окреслено шляхи їх апробації.

У першому розділі **“Трудове виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівщини другої половини ХІХ – початку ХХ століття як історико-педагогічна проблема”** проаналізовано стан висвітлення проблеми дослідження в історико-педагогічній літературі, досліджено і систематизовано архівні джерела з теми дисертації.

Теоретичний аналіз історико-педагогічної й науково-методичної літератури показав, що процес трудової підготовки особистості як педагогічна проблема постійно був у колі першочергових інтересів науковців, педагогів-практиків і методистів. Помітне посилення інтересу до цієї проблеми спостерігалось у кризові періоди історичного розвитку, які вимагали розробки якісно нових підходів до визначення змісту, форм і методів трудової підготовки молоді. Особливої актуальності ці питання набули у другій половині ХІХ ст., коли Російська імперія і території України, які входили до її складу, ступили на капіталістичний шлях розвитку.

Використаний нами порівняльно-зіставний метод дав змогу простежити розвиток поглядів науковців різних генерацій на означену проблему і виділити на основі хронологічного підходу такі три періоди в історіографії дослідження проблеми трудового виховання учнів у загальноосвітніх школах Чернігівщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: 1) дореволюційний (1889–1916 рр.); 2) радянський (1923–1990 рр.); 3) пострадянський (1991–2011 рр.).

У дореволюційній історіографії головна увага науковців була зосереджена на висвітленні змісту й завдань ручної праці як нового навчального предмета загальноосвітньої школи; характеристикі прогресивного зарубіжного досвіду; з'ясуванні можливостей і умов запровадження трудового навчання у школах Російської імперії.

Найґрунтовнішим дослідженням кінця XIX ст., присвяченим зазначеній проблемі, є монографія В. Сабаніна “Ручной труд в учительских семинариях, институтах и школах” (1889 р.), яка містить обширну інформацію стосовно різних типів навчальних закладів, де було введено ручну працю. Серед українських закладів, які готували майбутніх учителів до викладання трудового навчання, названо Коростишевську, Херсонську, Сімферопольську, Волчанську, Новобузьку й Острозьку учительські семінарії. Чернігівська губернія представлена в цьому дослідженні короткою інформацією про введення в 1889 р. ручної праці в Глухівському учительському інституті.

Заслуговує на увагу стаття М. Пісковського “Профессиональная школа и подъем отечественной промышленности” (1891), у якій автор розкрив виховне й практичне значення ручної праці як предмета загальноосвітньої школи і проаналізував досвід упровадження його в навчальних закладах Російської імперії та Фінляндії. У контексті завдань нашого дослідження важливою є інформація М. Пісковського про те, що на 1891 р. у Російській імперії ручна праця введена до 45 учительських семінарій (із 57) і двох учительських інститутів (із 11): Санкт-Петербурзького і Глухівського. Аналізуючи якість трудової підготовки вчителів у цих інститутах, автор відзначає її послідовний і систематичний характер. Констатуєчи факт, що на час з'їзду російських діячів з технічної і професійної освіти на всю Російську імперію налічувалося тільки 18 міських училищ, де викладалася ручна праця, М. Пісковський серед одинадцяти губерній, у яких були розміщені ці училища, називає і Чернігівську губернію.

О. Русов у двотомному виданні “Описание Черниговской губернии” (1899) присвятив окремий розділ другого тому аналізу народної освіти у регіоні за 33 роки земської діяльності (1865–1898 рр.). Однак стосовно трудового навчання учнів у початкових школах губернії автор подає досить стисло інформацію, мотивуючи цей факт відсутністю необхідних даних. У дослідженні він згадує Вертіївське міністерське училище Ніжинського повіту, де учні вивчали садівництво, бджільництво і палітурне ремесло, і одну із шкіл Новоизибківського повіту, у якій вдова священника навчала дівчат рукоділля.

Серед регіональних досліджень, опублікованих на початку XX ст., слід відмітити працю В. Хижнякова “Воспоминания земского деятеля” (1916), присвячену всебічному аналізу діяльності Чернігівського губерньського земства.

Помітний внесок у висвітлення організаційно-методичних засад трудового виховання учнів у загальноосвітніх школах Російської імперії та України другої половини XIX – початку XX ст. зробили радянські історики педагогіки. Аналіз їх праць дозволив з'ясувати загальні тенденції щодо становлення системи трудового виховання у дореволюційний період. З причини заідеологізованості радянської історіографії регіональний аспект трудової підготовки учнів, зокрема на теренах Чернігівщини, у цей період не був предметом спеціального дослідження. Окремі фрагментарні відомості щодо запровадження трудового навчання в Чернігівській губернії містяться у працях українських дослідників: М. Ярошенка “Трудове навчання в школі дореволюційної України” (1960) (Людмилиньська жіноча школа сільського

домоведення і садибного домогосподарства та Ніжинське нижче технічне училище); О. Дзевєріна “Проблема трудового виховання учнів загальноосвітньої школи на Україні напередодні Великої жовтневої соціалістичної революції” (1963) (запровадження ручної праці в Глухівському учительському інституті); І. Бугаєвича “Праця як навчальний предмет” (1970) (влаштування курсів ручної праці при Глухівському учительському інституті); Д. Сметаніна “Трудове навчання і виховання в школах України дожовтневого періоду” (1970) (викладання ручної праці в Глухівській чоловічій гімназії); В. Борисенка “Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-тих роках ХІХ ст.” (1980) (вивчення в деяких початкових школах Чернігівщини ремесел та рукоділля).

У пострадянський кризовий період історичного розвитку спостерігається помітне посилення інтересу науковців до проблеми трудового виховання учнів у дореволюційний період. Процеси демократизації, що охопили всі сфери суспільного життя, в тому числі й освіту та науку, відкрили шлях для інтенсивної розробки регіональних історико-педагогічних досліджень, однак лише окремі педагоги Чернігівщини у своїх роботах, паралельно із вирішенням головних завдань, торкаються проблем трудового виховання у регіоні. Серед них потрібно відзначити колективну працю ніжинських дослідників Г. Самойленка, О. Самойленка, С. Самойленко “Розвиток освіти та науки в Ніжині в ХVІІ – ХХ ст. Нариси культури” (1996); монографію Л. Задорожної “Педагогічні здобутки викладачів Глухівського учительського інституту дореволюційного періоду” (1874–1917 рр.) (1999); кандидатські дисертації: Н. Олійник “Освітня діяльність земств Чернігівської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття” (2008) та І. Лисенко “Розвиток шкільної освіти та педагогічної думки на Чернігівщині (ХІХ – початок ХХ століття)” (2009).

Найвагомішим дослідженням пострадянського періоду є докторська дисертація А. Вихруща “Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи)” (1994), у якій розкриті особливості трудової підготовки учнів у процесі історичного розвитку (ХІХ – ХХ ст.). Стосовно Чернігівської губернії у дослідженні наведено відомості про викладання ручної праці у Глухівському учительському інституті. Окреслюючи коло питань, пов’язаних із подальшою науковою розробкою проблеми трудового виховання, А. Вихрущ вказує на недостатнє дослідження в Україні народних традицій і регіональних особливостей трудової підготовки учнів.

Таким чином, аналіз історіографії науково-педагогічної літератури показав, що у дореволюційний, радянський і пострадянський періоди проблема трудового виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівщини спеціально не досліджувалася, тому основою для написання дисертаційного дослідження стали архівні джерела і періодичні видання 1861–1917 рр.

У результаті вивчення і систематизації архівних джерел виокремлено такі групи документів стосовно трудового виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії: нормативні документи; матеріали органів місцевого самоврядування; довідкові та статистичні видання; звітні

документація навчальних закладів; матеріали періодичних видань; наукові публікації місцевих педагогів та громадських діячів. Їх огляд дозволив дійти висновку про наявність достатньої бази для різнобічного висвітлення особливостей трудового виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

У другому розділі **“Теоретичні засади трудового виховання у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії другої половини XIX – початку XX століття”** виокремлено соціально-економічні та культурно-освітні передумови становлення трудового виховання в загальноосвітніх навчальних закладах Чернігівської губернії, розроблено періодизацію цього процесу, висвітлено внесок педагогів Чернігівщини другої половини XIX – початку XX ст. у розробку теоретичних засад трудового виховання.

Вивчення й узагальнення широкого кола архівних матеріалів, історичної та історико-педагогічної літератури дало змогу встановити, що запровадження трудового виховання у навчальних закладах Чернігівщини у другій половині XIX ст. було зумовлене низкою вагомих передумов, серед яких пріоритетна роль належить соціально-економічним чинникам. Переломним рубежем для економіки Чернігівщини, як і в цілому для Російської імперії, стало скасування кріпосного права (1861 р.), завдяки чому створилися умови для швидкого розвитку капіталізму в усіх галузях народного господарства. У зв'язку з цим гостро постали питання удосконалення трудової підготовки молоді відповідно до вимог часу і соціального замовлення. Крім соціально-економічних чинників, які суттєво вплинули на запровадження трудового навчання в школах Чернігівщини, слід виділити й культурно-освітні передумови, зокрема вплив зарубіжного досвіду, досягнутий рівень розвитку вітчизняної педагогічної думки в галузі трудового виховання, ініціатива місцевих органів самоврядування у запровадженні трудового навчання у шкільну практику (асигнування коштів, клопотання про відкриття ремісничих і рукодільних класів, постійна зацікавленість станом трудового виховання молоді, висвітлення питань трудового виховання на сторінках періодичних видань).

У становленні трудового навчання в Чернігівській губернії умовно можна виділити два етапи. Хронологічні межі першого з них визначаються нами таким чином: 60-ті рр. XIX ст. (початок запровадження рукодільних класів і ремісничих відділень) – кінець 80-х рр. XIX ст. Характерні ознаки цього періоду: суто практична спрямованість трудового навчання, відсутність певної системи у його викладанні, низький у педагогічному відношенні освітній ценз викладача-майстра, недостатня увага уряду до проблем трудового виховання молоді. Другий виділений нами період окреслюється межами: кінець 80-х рр. XIX ст. (поява якісно нового виду трудової підготовки учнів – ручної праці) – початок XX ст. (згідно з Циркуляром Відділу єдиної трудової школи (1918 р.) ремісничі відділення, рукодільні класи, сільськогосподарські відділення та класи ручної праці були закриті, а створені трудові школи). Істотні ознаки другого періоду: 1) постановка перед трудовим навчанням поряд із практичними суто педагогічних цілей, тобто ручна праця

розглядалася як засіб всебічного розвитку особистості; 2) наявність спеціально розроблених програм з трудового навчання; 3) тенденція до збільшення кількості викладачів трудового навчання з педагогічною освітою; 4) посилення уваги уряду до проблем трудового виховання учнів.

Вагомий внесок у розробку проблем трудового виховання зробили вітчизняні педагоги, науково-педагогічна діяльність яких у хронологічних рамках досліджуваного періоду була тісно пов'язана із Чернігівщиною (С. Русова, Т. Лубенець, Б. Грінченко, С. Солошенко, М. Григоревський). Предметом їх наукових зацікавлень стали як загальнотеоретичні питання трудової підготовки учнів, що торкалися її мети, завдань і змісту, так і організаційно-методичні, спрямовані на розробку окремих положень і рекомендацій щодо викладання трудового навчання.

У третьому розділі **“Організаційно-методичні основи трудового виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівщини другої половини XIX – початку XX століття”** проаналізовано мету, зміст, форми й методи трудової підготовки учнів у загальноосвітніх школах Чернігівщини та виявлено особливості підготовки вчителів до керівництва процесом трудового виховання в означений період.

Теоретичний аналіз архівних джерел і наукової літератури дозволяє стверджувати, що завдяки активній позиції губернського та повітових земств протягом досліджуваного періоду у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії (початкових, середніх, навчально-виховних інституціях для сиріт) була створена система трудового виховання учнів, яка мала свої специфічні особливості у кожній з виділених ланок.

У навчально-виховний процес початкових шкіл (земських, міністерських, церковнопарафіяльних) трудове навчання впроваджувалося шляхом відкриття при них ремісничих відділень, введення уроків ручної праці, вивчення рукоділля, викладання окремих сільськогосподарських дисциплін (садівництва, городництва, бджільництва, шовківництва).

Ремісничі класи та відділення почали відкриватися при народних школах Чернігівської губернії з кінця 70-х рр. XIX ст. (перший ремісничий клас був відкритий у 1869 р. при Чернігівському будинку для сиріт). Вони призначалися для навчання учнів різних видів ремесел і формування елементарних професійних умінь та навичок; виховання важливих моральних якостей – працелюбства, відповідальності, старанності, акуратності. Найстабільнішими із них, що діяли понад 30 років, були ремісничі відділення: при Стародубському початковому єврейському училищі, Сваромській двокласній міністерській школі Остерського повіту, Вертіївському міністерському училищі Ніжинського повіту.

Як правило, в усіх ремісничих відділеннях був трирічний термін навчання, упродовж якого учні оволодівали найпоширенішими в Чернігівській губернії ремеслами: столярним, токарним, слюсарним, ковальським, палітурним; крім них, у деяких початкових школах вивчалися лозоплетіння, шевське, кравецьке, швацьке, ткацьке ремесла. Трудова підготовка учнів

здійснювалася у ремісничих відділеннях Чернігівщини двома основними способами: шляхом виконання виробів на замовлення і у процесі виготовлення предметів на продаж. Вибір названих способів був зумовлений тим, що ремісничі класи повинні були самостійно покривати частину бюджетних коштів, щоб частково окупити витрати на матеріали, інструменти та навчання учнів.

Зміст трудового навчання хлопчиків у церковнопарафіяльних училищах був більш обмежений у порівнянні із земськими та міністерськими школами, і охоплював столярно-токарне ремесло (Сухинська однокласна школа Козелецького повіту, Тур'янська однокласна Городнянського повіту, Жуклянська двокласна Сосницького повіту) та палітурну справу (двокласні школи: Воронезька Глухівського повіту та Новобобровицька Городнянського повіту; однокласні: Перетинська та Батуровська Суразького повіту).

Зміст трудової підготовки учнів на уроках ручної праці – нового навчального предмета, що мав на меті реалізацію суто педагогічних цілей, – становили столярна та слюсарна справа за системою К. Цируля (двокласне міське училище при Глухівському учительському інституті), палітурна справа та столярне ремесло (зразкові училища при Суразькій і Чернігівській учительських семінаріях), ліплення, роботи з папером (училища Городнянського повіту). Основною методичною перевагою у проведенні занять з ручної праці була наявність дидактично обґрунтованих навчальних програм, що передбачали строгу послідовність у виконанні трудових операцій.

Трудове навчання дівчат у зв'язку з специфічним статусом жінки як майбутньої дружини, матері, домашньої господині мало свої особливості і здійснювалося у початкових школах (земських, міністерських, церковно-парафіяльних) у формі уроків рукоділля, домоведення і деяких сільсько-господарських робіт. Домінуюче місце у трудовій підготовці дівчат займало рукоділля. Перші рукодільні заняття у початкових школах Чернігівської губернії почали проводитися у 1865 р. (Чернігівське училище св. Варвари, Новгород-Сіверське повітове училище, Глухівське початкове жіноче училище). Вони мали обов'язковий характер і проводилися спочатку без спеціально розроблених програм учителями загальноосвітніх предметів або ж особами, які мали спеціальну підготовку. У кінці XIX ст. – на початку XX ст., у зв'язку із виходом програм (1896 р., 1909 р.), викладання рукоділля набуло систематичного характеру і охоплювало такі розділи: крій та шиття, в'язання, вишивання. У церковнопарафіяльних школах, крім цих традиційних розділів, поширеним видом трудової підготовки дівчат було виготовлення штучних квітів (Полошківська школа Глухівського повіту, Соборно-Успенська міська Новгород-Сіверського повіту, Свято-Феодосієвська Суразького повіту, Воздвиженська Чернігівського повіту та ін.). У 1904–1905 н. р. виготовлення штучних квітів вивчалася як один із тематичних розділів затверджені Синодом програми у 53 церковнопарафіяльних школах Чернігівщини. Зміст трудової підготовки дівчат у цих школах був тісно пов'язаний із потребами найближчого храму і досить часто включав благодійний аспект: прибирання та

прикрашання церкви перед великими святами, вишивання рушників, ремонт священницького одягу.

На кінець досліджуваного періоду (1916 р.) рукодільні класи були введені у 36 земських та міністерських початкових училищах (3799 учениць), 21 вищому початковому училищі (984 учениці), 38 церковнопарафіяльних школах.

На підставі аналізу навчально-виховного процесу встановлено, що в початкових школах регіону (земських, міністерських, церковнопарафіяльних) як для хлопчиків, так і для дівчат проводилися сільськогосподарські заняття, які мали необов'язковий характер.

Крім початкових шкіл, трудове виховання учнів здійснювалося і в середніх навчальних закладах (рукоділья у жіночих і ручна праця – у чоловічих). Рукоділля викладалося як обов'язковий навчальний предмет в усіх губернських середніх жіночих навчальних закладах (гімназіях, прогімназіях, спархіяльних училищах). У поодиноких жіночих гімназіях Чернігівської губернії викладалася ручна праця (Ніжинська приватна Г. Крестинської, Новгород-Сіверська, Чернігівська “Групи батьків”) і практичних занять, пов'язаних з обробкою деревини та металу (Ніжинська та Глухівська чоловічі гімназії). Своєрідною формою трудової підготовки вихованців у деяких чоловічих гімназіях та Чернігівському реальному училищі були трудові дружини, створювані наприкінці досліджуваного періоду з благодійною метою.

У жіночих середніх навчальних закладах духовного відомства, крім рукоділля, обов'язковими навчальними предметами були доведення та сільськогосподарська праця (Ніжинське дівоче училище при Введенському жіночому монастирі, Чернігівське та Василівське (Новгород-Сіверський повіт) жіночі спархіяльні училища).

На основі аналізу першоджерел встановлено, що значна увага земства була звернена на трудове виховання учнів у губернських навчально-виховних інституціях для дітей-сиріт (дитячих притулках, будинку для сиріт). Зміст трудової підготовки в них був досить різноманітним і включав найпоширеніші у Чернігівській губернії ремесла, садівництво, городництво, ручну працю, рукодільні заняття, самообслуговування, доведення (Чернігівський будинок для сиріт); палітурне ремесло, крій та шиття, вишукане рукоділля, ткацьке ремесло, побутова праця; городні роботи, самообслуговування (Чернігівський притулок для дівчат-сиріт і напівсиріт); ліплення, вишивання, роботи з папером, трудові доручення на кухні, самообслуговування, виготовлення мотузок та щіток (училище для незрячих дітей). Методи трудового навчання сліпих учнів, у зв'язку із аномаліями зорового аналізатора, мали свою специфіку. Поряд із традиційними словесними методами широко використовувалися практичні вправи із застосуванням спеціальних табличок, призначених для формування трудових прийомів у незрячих дітей. Методика трудової підготовки глухонімих учнів (притулок для глухонімих) також мала свої особливості: основними методами навчання були наочні (показ майстром правильного виконання тієї чи іншої технологічної операції), практичні вправи учнів. Роль словесних методів, оскільки хлопчики були глухонімі, виконували

спеціальні письмові інструкції. У процесі трудової підготовки знедолених дітей передбачалася реалізація практичних (створення матеріальних цінностей), розвивальних (розвиток психічних і фізичних сил дитини) і виховних (формування важливих моральних якостей) цілей, що в комплексі виступало дієвим засобом підготовки їх до майбутнього трудового життя.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що вагомим чинником, який впливав на запровадження трудового виховання в загальноосвітніх школах Чернігівщини, була трудова підготовка вчителів.

Першим навчальним закладом такого типу була Чернігівська учительська семінарія, заснована у 1870 р. Трудова підготовка її вихованців здійснювалася з 1871 р. у ремісничому класі, відкритому при сирітському будинку (столярне, токарне, слюсарне та ковальське ремесла).

З 1889 р. систематичне викладання ручної праці проводилося в Глухівському учительському інституті. У процесі трудової підготовки вихованці інституту оволодівали ремеслами: столярним та токарним – і отримували по закінченні навчання спеціальне свідоцтво, яке давало їм право викладати ручну працю в загальноосвітніх школах. Трудове навчання майбутніх учителів здійснювалося за системою К. Цируля, дещо модифікованою і оновленою на початку ХХ ст. Це був єдиний заклад такого рангу на весь Київський навчальний округ, який готував учителів до викладання ручної праці. Трудова підготовка вихованців інституту мала послідовний характер і здійснювалася під керівництвом досвідчених викладачів упродовж 25 років, починаючи із 1889 р. і завершуючи 1914 р.

На початку ХХ ст. підготовку вчителів до керівництва процесом трудового навчання учнів здійснювали три учительські семінарії: Суразька чоловіча (1909), Мринська Людмилинська жіноча (1911) і Чернігівська чоловіча (1914). У чоловічих семінаріях вихованці оволодівали столярним ремеслом за методично обґрунтованою системою К. Цируля.

Трудова підготовка учениць у Людмилинській семінарії мала специфічні особливості, зумовлені жіночою спеціалізацією цього навчального закладу. Зміст трудового виховання у Мринській семінарії становило рукоділля, домоведення, городництво, садівництво і ознайомлення з молочним господарством. За високою оцінкою попечителя Київського навчального округу, який відвідав Людмилинську семінарію у 1916 р., це був єдиний педагогічний жіночий заклад у всій Російській імперії зі спеціалізованим сільськогосподарським відділенням. В усіх трьох учительських семінаріях трудове навчання здійснювалося систематично, починаючи з року їх відкриття і завершуючи 1916 р.

Допоміжним шляхом трудової підготовки вчителів в означений період були тимчасові курси, які влаштовувалися під час літніх канікул. Губернським земством практикувалися два варіанти проведення таких курсів: в містах самої губернії – на базі спеціалізованих навчальних закладів і поза її межами. У Чернігівській губернії, домінуючим напрямком господарства якої був аграрний, найбільшого поширення набув досвід направлення учителів на сільськогосподарські курси (Уманські, Харківські, Горецькі та ін.). Зміст

трудової підготовки вчителів на регіональних курсах (Ніжинських, Бобровицьких, Борзнянських, Стародубських, Слобідських і т. і.) теж мав сільськогосподарське спрямування і передбачав ознайомлення слухачів із основами садівництва, городництва, тваринництва, бджільництва й іншими напрямками сільського господарства.

ВИСНОВКИ

1. На підставі проведеного історіографічного огляду виявлено, що науково-теоретичний рівень дослідженості проблеми трудового виховання учнів у загальноосвітніх школах Чернігівщини є недостатнім. Використаний нами порівняльно-зіставний метод дав змогу простежити розвиток поглядів науковців різних генерацій на означену проблему і виділити на основі хронологічного підходу, в історіографії дослідження проблеми трудового навчання учнів у загальноосвітніх школах Чернігівщини другої половини XIX ст. – початку XX ст. такі три періоди: 1) дореволюційний (1889–1916 рр.); 2) радянський (1923–1990 рр.); 3) пострадянський (1991–2011 рр.). У результаті вивчення і систематизації архівних джерел виокремлено такі групи документів стосовно трудового виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії: нормативні документи; матеріали органів місцевого самоврядування; довідкові та статистичні видання; звітна документація навчальних закладів; матеріали періодичних видань; публікації місцевих педагогів та громадських діячів.

2. У ході наукового пошуку встановлено, що запровадження трудового виховання у школах Чернігівської губернії (друга половина XIX ст.) було зумовлене вагомими соціально-економічними і культурноосвітніми чинниками. Розроблено періодизацію цього процесу і виділено два етапи у його становленні: перший – 60-ті рр. XIX ст. (початок запровадження рукодільних класів і ремісничих відділень) – кінець 80-х рр. XIX ст. (поява якісно нового виду трудової підготовки учнів – ручної праці як засобу всебічного розвитку особистості); другий – кінець 80-х рр. XIX ст. – початок XX ст. (ремісничі відділення, рукодільні класи, сільськогосподарські відділення та класи ручної праці були закриті, а створені трудові школи).

3. На основі аналізу джерельної бази досліджено мету, зміст, форми й методи трудового навчання у загальноосвітніх школах Чернігівської губернії другої половини XIX – початку XX ст. Встановлено, що зміст і види трудової підготовки учнів у досліджуваній період зумовлювалися регіональними потребами; домінуючими напрямками народного господарства; типом навчального закладу. Основною організаційною формою навчання був урок, крім того, практикувалася домашня самостійна робота, фронтальні та індивідуальні види робіт, трудові доручення, самообслуговування. Домінуючими методами були: фронтальна бесіда, пояснення, інструктаж, демонстрація зразків виробів, показ учителем трудових прийомів, практичні роботи. У навчально-виховних інституціях для сиріт методи навчання мали свою специфіку, зумовлену фізичними вадами знедолених дітей.

Найвищий рівень організаційно-методичного забезпечення трудового навчання спостерігався у жіночих гімназіях, прогімназіях та єпархіальних училищах. Трудове виховання у цих закладах розглядалося як важливий компонент педагогічного процесу і посідало вагоме місце. Найбільшою різнобічністю (за змістом і обсягом) характеризувалася трудова підготовка в губернських навчально-виховних інституціях для дітей-сиріт і в середніх навчальних закладах духовного відомства (рукоділья, домогосподарство, сільськогосподарські роботи, самообслуговування). Чернігівська єпархія завдяки ініціативі архієпископа Філарета була в числі перших єпархій Російської імперії, де було покладено початок жіночій духовній освіті і трудовому вихованню учениць.

4. У ході дослідження встановлено, що протягом досліджуваного періоду у Чернігівській губернії була створена система підготовки вчителів до викладання трудового навчання (Глухівський учительський інститут – єдиний у Київському навчальному окрузі, де викладалася ручна праця; Суразька і Чернігівська чоловічі учительські семінарії; Мринська Людмилинська жіноча вчительська семінарія – єдиний заклад такого типу (зі спеціалізованим сільськогосподарським відділенням) на всю Російську імперію).

5. У результаті теоретичного узагальнення праць відомих педагогів Чернігівщини (Б. Грінченка, Т. Лубенця, С. Русової) і маловідомих (М. Григоревського, С. Солошенка) досліджено, що вони своєю різнобічною науково-педагогічною діяльністю актуалізували питання трудової підготовки молоді і сприяли становленню системи трудового навчання як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях.

6. На підставі вивчення і критичного осмислення трудового досвіду у школах Чернігівської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) виявлено коло значущих організаційно-методичних і освітньо-виховних аспектів трудового виховання, які можуть бути враховані у розробці нових підходів до трудової підготовки учнів: приватна ініціатива та приклади меценатства у запровадженні трудового навчання; тісний зв'язок органів місцевого самоврядування з освітніми установами; систематичне висвітлення проблем трудового виховання на сторінках місцевої періодики; влаштування виставок учнівських виробів з трудового навчання; акцентування на виховній значущості праці; ознайомлення майбутніх учителів з прогресивним зарубіжним досвідом трудового виховання; наявність благодійних аспектів у трудовій підготовці школярів, організація трудових дружин та ін.

Виявлені у процесі дослідження регіональні особливості трудової підготовки учнів у комплексі зі стрижневою ідеєю трудового виховання у дореволюційних школах Чернігівщини – формування у підростаючого покоління внутрішньої потреби до систематичної добровільної праці, мають важливе педагогічне значення і можуть бути використані у критичному осмисленні для оновлення системи трудового виховання молоді в сучасних умовах реформування освіти.

Безсумнівну цінність у контексті вирішення актуальних проблем трудового виховання соціально незахищених груп дітей (сиріт, напівсиріт, дітей з фізичними вадами) має виявлений трудовий досвід у навчально-виховних дитячих закладах Чернігівської губернії, коректне використання якого сприятиме підвищенню якісного рівня трудової підготовки учнів у сучасних аналогічних установах.

Дисертаційна робота не вичерпує усіх напрямів дослідження поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання щодо становлення і розвитку системи трудового виховання учнів у професійних закладах Чернігівщини, взаємозв'язку спеціальної і загальної освіти на теренах досліджуваного регіону.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Статті у наукових фахових виданнях

1. Огієнко Д.П. Актуальні проблеми трудового виховання у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2004. – Вип. 24. – С. 72-74.
2. Огієнко Д.П. Трудове навчання у початкових класах: можливості інтегрованого викладання / Д.П. Огієнко // Вісник ЖДПУ імені Івана Франка: збірник наукових праць. – Житомир, 2005. – Вип. 21. – С. 217-219.
3. Огієнко Д.П. Софія Русова про педагогічні вимоги до дитячої праці / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – Вип. 39. – С. 108-109.
4. Огієнко Д.П. Використання регіональних традицій у процесі трудової підготовки молодших школярів / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – Вип. 38. – С. 99-101.
5. Огієнко Д.П. Внесок С.Ф. Русової у розробку проблем трудового виховання / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2007. – Вип. 47. – С. 95-97.
6. Огієнко Д.П. Проблема трудового виховання учнів у педагогічній спадщині К.Д. Ушинського / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2008. – Вип. 56. – С. 241-243.
7. Огієнко Д.П. С.Ф. Русова про деякі проблеми трудового виховання на Чернігівщині (кінець ХІХ ст.) / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 71. – С. 67-69.
8. Огієнко Д.П. Започаткування трудової підготовки майбутніх учителів у Чернігівській губернії (друга половина ХІХ ст.) / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 79. – С. 148-149.
9. Огієнко Д.П. Організаційно-методичні засади трудового виховання учнів у початкових школах Чернігівщини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 83. – С. 175-177.

II Матеріали науково-практичних конференцій

10. Огієнко Д.П. Ручна праця як навчальний предмет у проєкті української школи Я.Ф. Чепіги / Д.П. Огієнко // Я.Ф. Чепіга – поборник національної української школи: матеріали вузівської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 2005 р.). – Чернігів, 2005. – С. 40-43.

11. Огієнко Д.П. О введенні уроков рукоделия в классах для взрослых / Д.П. Огієнко // Актуальные проблемы науки и образования: сборник материалов VIII международной научно-практической конференции (г. Новозыбков, 2005 г.). – Брянск : РИО БГУ, 2005. – Часть 1. – С. 74-75.

12. Огієнко Д.П. Трудова підготовка дівчат-сиріт у Чернігівському притулку Відомства імператриці Марії як фактор їх соціальної адаптації (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Д.П. Огієнко // Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – Вип. 41. – С. 39-41.

13. Огієнко Д.П. Особливості трудової підготовки чернігівських учителів на сільськогосподарських курсах при Харківському землеробському училищі (кінець XIX ст.) / Д.П. Огієнко // Теоретико-методичні проблеми підготовки студентів до естетичного виховання учнів початкових класів. – Чернігів : ЧДПУ, 2007. – Вип. 3. – С. 50-54.

14. Огієнко Д.П. Характеристика систем трудового навчання у ремісничих відділеннях Чернігівської губернії (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) / Д.П. Огієнко // Теоретико-методичні проблеми підготовки студентів до естетичного виховання учнів початкових класів. – Чернігів : ЧДПУ, 2008. – Вип. 4. – С. 49-53.

15. Огієнко Д.П. Трудова підготовка майбутніх вчителів у Суразькій семінарії Чернігівської губернії (початок XX ст.) / Д.П. Огієнко // Вопросы функционирования и преподавания русского языка на современном этапе: сборник материалов научно-практических конференций (г. Чернигов, 2008 р.). – М. : Изд-во МГОУ, 2007. – С. 114-118.

16. Огієнко Д.П. Питання трудового виховання у творчому доробку Б. Грінченка (Чернігівський період діяльності) / Д.П. Огієнко // “Вартовий” на ниві української національної освіти і культури. Матеріали вузівської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 2008 р.). – Чернігів, 2008. – С. 43-46.

17. Огієнко Д.П. Становлення трудового навчання як навчального предмета загальноосвітньої школи (друга половина XIX ст.) / Д.П. Огієнко // Теоретико-методичні проблеми підготовки студентів до естетичного виховання учнів початкових класів. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 5. – С. 47-50.

18. Огієнко Д.П. Трудове виховання дівчат у Ніжинському училищі при Введенському жіночому монастирі (друга половина XIX ст.) / Д.П. Огієнко // Чернігівські старожитності : науковий збірник. – Чернігів : КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2009. – Вип. 2. – С. 242-243.

19. Огієнко Д.П. Внесок Т. Лубенця у розробку проблем трудового виховання (початок XX ст.) / Д.П. Огієнко // Теоретико-методичні проблеми підготовки студентів до естетичного виховання учнів початкових класів. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 7. – С. 56-58.

АНОТАЦІЇ**Огієнко Д.П. Трудове виховання учнів у навчальних закладах Чернігівщини другої половини XIX – початку XX століття. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2011.

На основі архівних джерел і наукової літератури в дисертації здійснено системний аналіз трудового виховання учнів у загальноосвітніх закладах Чернігівської губернії другої половини XIX – початку XX ст.; виокремлено соціально-економічні й культурно-освітні передумови цього процесу; здійснено його періодизацію: перший етап – 60-ті рр. XIX ст. (початок запровадження рукодільних класів і ремісничих відділень) – кінець 80-х рр. XIX ст. (поява якісно нового виду трудової підготовки учнів – ручної праці як засобу всебічного розвитку особистості); другий етап – кінець 80-х рр. XIX ст. – 1917 р. (початок корінних перетворень у суспільному житті й у сфері освіти); досліджено мету, зміст, форми і методи трудової підготовки учнів у загальноосвітніх школах Чернігівської губернії в означений період; виявлено особливості підготовки вчителів Чернігівщини до керівництва процесом трудового виховання школярів; висвітлено внесок маловідомих педагогів Чернігівщини (С. Солошенка, М. Григоревського) у становлення трудового виховання в досліджуваному регіоні; розширено і поглиблено на основі архівних матеріалів відомості щодо внеску Б. Грінченка, Т. Лубенця та С. Русової в розробку питань трудового виховання.

Ключові слова: трудове виховання, трудове навчання, трудова підготовка, ремесла, рукоділля, ручна праця.

Огиенко Д.П. Трудовое воспитание учащихся в учебных учреждениях Черниговщины второй половины XIX – начала XX столетия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. – общая педагогика и история педагогики / Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко. – Чернигов, 2011.

На основании архивных материалов и научной литературы в диссертации впервые произведен системный историко-педагогический анализ трудового воспитания учащихся в общеобразовательных учреждениях Черниговской губернии (вторая половина XIX – начало XX ст.); выявлены социально-экономические и культурно-образовательные условия этого процесса. К социально-экономическим условиям относятся изменение способа производства и вступление Черниговщины в новую капиталистическую социально-экономическую формацию. Культурно-образовательные условия обозначаются как влияние прогрессивного зарубежного опыта, достигнутый уровень развития отечественной педагогической мысли в отрасли трудового воспитания. Значительную роль в становлении трудового воспитания играла

активная позиция местных органов самоуправления (ассигнование денег, ходатайство об открытии ремесленных отделений и рукодельных классов, постоянный интерес к проблемам трудового воспитания молодежи, освещение вопросов трудового воспитания на страницах местных периодических изданий).

На основании сравнительного анализа содержания и организационно-методических основ трудового обучения, определены основные этапы становления и развития этого процесса в общеобразовательных учреждениях Черниговщины: первый – 60-е годы XIX ст. – начало введения трудового обучения в школах Черниговской губернии (ремесленные отделения, рукодельные классы) – конец 80-х гг. XIX ст. Характерными особенностями этого этапа были: практическая направленность трудового обучения, отсутствие определенной системы в его преподавании, низкий в педагогическом отношении образовательный ценз преподавателя-мастера, недостаточное внимание правительства к проблемам трудового воспитания молодежи. Второй этап – конец 80-х гг. XIX ст. (появление качественно нового вида трудового обучения – ручного труда) – начало XX ст. (соответственно с Циркуляром Отдела единой трудовой школы (1918 г.) ремесленные отделения, рукодельные классы, сельскохозяйственные отделения и классы ручного труда были закрыты). Существенными особенностями второго этапа были: постановка перед трудовым обучением как практических, так и педагогических целей, т.е. ручной труд рассматривался как средство всестороннего развития личности; наличие специально разработанных программ по трудовому обучению; тенденция к увеличению количества преподавателей трудового обучения с педагогическим образованием; усиление внимания правительства к проблемам трудового воспитания учащихся.

В процессе анализа архивных материалов установлено, что трудовое воспитание учащихся в Черниговской губернии осуществлялось на протяжении исследуемого периода в начальных школах (земских, министерских, церковнопарафияльных, уездных), средних общеобразовательных учреждениях (гимназиях, прогимназиях, епархиальных училищах), губернских учебно-воспитательных институциях, предназначенных для детей-сирот.

Рукодельные занятия начали вводиться в учебные учреждения Черниговской губернии с 1863 г.; ремесленные отделения – с 1869 г.; ручной труд – с 1887 г., сельскохозяйственные занятия – с 90-тых гг. XIX ст. (начальные школы).

Охарактеризованы цель, содержание, формы и методы трудовой подготовки учащихся в общеобразовательных школах Черниговщины (начальных, средних) и учреждениях для детей-сирот в исследуемый период, установлена их обусловленность региональными условиями и потребностями.

Выявлены особенности подготовки учителей Черниговской губернии к руководству трудовой подготовкой учащихся (Глуховский учительский институт; Черниговская, Суражская, Мринская учительские семинарии,

система специализированных сельскохозяйственных курсов (внешних и внутренних).

Исследован вклад малоизвестных педагогов Черниговщины (С. Солошенко, М. Григоревского) в становление трудового воспитания в исследуемом регионе; расширены и углублены на основании архивных материалов сведения относительно вклада Б. Гринченко, Т. Лубенца, С. Русовой в разработку проблем трудового воспитания.

Обозначены пути использования выявленного опыта трудового воспитания учащихся в общеобразовательных учреждениях Черниговской губернии (вторая половина XIX – начало XX ст.) в контексте реформирования современной системы трудовой подготовки молодежи.

Ключевые слова: трудовое воспитание, трудовое обучение, трудовая подготовка, ремесла, рукоделия, ручной труд.

Ogienko D.P. Educational institution pupils' labour education in Chernihiv province in the second half of the XIX century – the beginning of the XX century. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Studies. Speciality 13.00.01 – General Pedagogics and the History of Pedagogics / Chernihiv Taras Shevchenko National Pedagogical University, Chernihiv, 2011.

On the basis of new archived materials and scientific literature an integral analysis of secondary school pupils' labour education in Chernihiv province in the second half of the XIX century – the beginning of the XX century is carried out; socio-economic, cultural and educational prerequisites for this process (the substitution of serfdom by a new progressive way of capitalist development, the influence of positive foreign labour experience, the attained level of home pedagogical theory in the sphere of labour education, active position of Chernihiv zemstvo) are distinguished; a division of the process of labour education formation is carried out: first period – the 60-s of the XIX century (the introduction of labour education in schools of Chernihiv province (needlework classes, handicraft departments)) – the end of the 80-s (the introduction of a new type of labour education – handwork); the second period: the end of the 80-s of the XIX century – the beginning of the XX century (the creation of the system secondary school pupils' labour education in Chernihiv province (primary and secondary schools, teachers' training institutes and seminaries, boarding schools of the province); the objectives, curriculum, forms and methods of secondary school pupils' labour education in Chernihiv province are studied; the peculiarities of the teachers' preparation for the management of the process of labour education are specified; the contribution of little-known teachers of Chernihiv province to the development of labour education is distinguished; the information of contribution of B.Hrinchenko, T.Lubenets, S.Rusova to the elaboration of the problem is extended.

Key words: labour education, labour training, labour preparation, handicraft, needlework, handwork.

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія KB № 15676-4148 ПР від 17.07.2009 р.*

Підписано до друку 06.01.2011 р. Формат 60 x 90 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 444.
Редакційно-видавничий відділ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка.
14013, вул. Гетьмана Полуботка, 53, к. 208.
Тел. 65-17-99, Chdpu_tipograf_208@gmail.com

